

AZ EGYENLŐTLENSÉG ODAKINT VAN

Nagy Beáta (2014)

Háttérben. Kísérlet egy szervezeti nemi rend feltárására

Budapest: L'Harmattan

Szélesebb vagy tágabb kutatási területeiken túl a tudósok figyelmét az elmúlt évtizedekben egy sor olyan kérdés is felkelthette, ami a tudomány és tágabb társadalmi kontextusa közötti kapcsolatokat feszegette. A második világháború óta egyre jobban foglalkoztatja a tudós társadalmat a tudomány és laikus közönség viszonya, a tudományos kommunikáció és népszerűsítés kívánatos formája és csatornái, valamint a nem-szakértők bevonásának mikéntje és minősége. Az Európai Unióban az utóbbi évtizedekben a tudomány társadalomban betöltött szerepét megerősíteni vágyó törekvések új tétet fogalmaztak meg: ezúttal már nem csak a tudomány társadalmi elfogadottságának növelése volt a cél, hanem a kutatások gazdasági hasznosulása, valamint a tudománynak az európai uniós gazdasági versenyképesség szolgálatába állítása. Az ide sorolható közpolitikák egyszerre kívánják magát a tudományos kutatást erősíteni a rá fordított állami és versenyszféraerőforrások bővítése révén, hatékonyabbá tenni a leendő tudósok rekrutációját, valamint javítani a kutatási eredmények tudományos, gazdasági és tudományon kívüli, társadalmi hasznosulását (bővebben I. Geambaşu et al. 2013).

A jobb rekrutációt célul kitűző törekvések közé illeszkednek több szálon is a nők tudományos szerepét megerősíteni kívánó intézkedések is. A nők pozícióinak javítása – mind számbelileg, mind pedig a tudományos élet magasabb döntéshozatali szintjein – egyszerre tudománypolitikai, gazdasági és társadalmi kérdés. A tudományos pályától távolmaradó nők értékes humánerőforrás-veszteséget jelentenek a kutatásnak és így a nők alulreprezentáltságának közvetlen gazdasági hatása is van. A gazdasági versenyképességéért egyre jobban aggódó Európai Unió évek óta kitüntetett figyelemmel követi általában a kutatást és innovációt, kiemelten támogatva a nők szerepének növelését. A nők tudományos alulreprezentáltságának kérdése végül kétségtelenül társadalmi is, hiszen a kizárás látens vagy manifeszt folyamatai a tágabb társadalomban gyökerező nemi szerepekből táplálkoznak, illetve azokat folyamatosan újratermelik.

1 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet, Szociológia tanszék, Kolozsvár; és Hétfa Kutatóintézet.

A nőket a tudományos pályától elzáró vagy a szocializáció során őket „elbátortalanító” társadalmi tényezők között többet is számon tart a kérdés iránt érdeklődő (tudományos) közvélemény: a nemi szerepek, a pályaválasztás nemi mintázatai, valamint a különféle intézmények támogató vagy elutasító viszonyulása mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az oktatás egyes szakaszaiban, majd később a munkaerőpiacon a nők és férfiak sajátos „nőies” „férfias” pályákat válasszanak. Ezek közül (de nem a többiek jelentőségét tagadva) emeli ki Nagy Beáta a szervezetek nemi rendjét mint olyan kulturális és strukturális tényezők összességét, amelyek elsősorban látens módon alakítják a nők műszaki és informatikai tudományok iránti érdeklődését. *Háttérben* c. könyve a budapesti Óbudai Egyetem műszaki és informatikai karain végzett vizsgálatának bemutatása és egyben – magyarországi viszonylatban – úttörő kísérlet arra, hogy megértse, milyen szerepet játszik maga a felsőoktatási intézmény abban, hogy a nők változatlanul alulreprezentáltak a műszaki és informatikai felsőoktatásban.

Jóllehet az elmúlt évtizedekben számottevően javult a nők jelenléte az oktatás különböző szintjein, a munkaerőpiacon, illetve a magánéletben, a családformálódásban is olyan változások történtek, amelyek a nők nagyobb fokú „önállósága” felé mutatnak, a '70-es évek óta tartó „csendes forradalom” az utóbbi években megtorpanni látszik (Nagy 2014:24–28). Az esélyegyenlőség kiteljesedésének egyik határa éppen a természet-, műszaki és informatikai tudományok² mentén húzódik. Az ENSZ statisztikai összesítése szerint az elmúlt évtizedben Magyarországon alig emelkedett a nők aránya a természettudományos, műszaki, ipari és építési felsőoktatási szakok végzettjei között: 1999 és 2013 között arányuk 24,6-ról 27,8%-ra nőtt. Az EUROSTAT nyilvántartása szerint 1000 20–29 éves lakosra közel háromszor annyi férfi, mint női végzett jutott 2013-ban a fenti szakokon alapképzésen. Ezzel Magyarország a középmezőnyben helyezkedett el, a legkisebb nemi rést (1,5-ös szorzó) felmutató Lengyelország és a legmarkánsabb (mintegy 5-szörös) női alulreprezentáltsággal jellemzett Svájc között (EUROSTAT³).

A természet-, műszaki és informatikai tudományok erőteljesen maszkulin jellege azonban nemcsak a számarányok okán tartanak érdeklődésre számot, hanem azok miatt az esszencializáló magátólértetődőségek miatt is, amelyekkel az érintettek egy része – hallgatók és oktatók – a kérdést kezelik. Magával a kérdésfelvetés létjogosultságával kapcsolatos aggályok és dilemmák jelentették az egyik fontosabb terepélményt Nagy Beáta kutatása során. A megkérdezett oktatók egy csoportja a problémát – a nők alacsony arányát a műszaki és informatikai felsőoktatásban – mesterségesnek, mondvacsinálnak, mi több, a természeten – bármit is jelentsen ez – tett egyfajta erőszaknak tekintették. A biológiai szükségszerűségekre visszavezetett toposzok és sztereotípiák rendre megfogalmazódtak az oktatókkal készült interjúkban: a biológiai különbségek, a nemi szerepek, a család és az iskola szerepe, valamint a család és munka összeegyeztetése. Mindezeket a tényezőket viszont az oktatók zöme úgy tartotta számon, mint ami az egyetemi közegen kívül fejt ki hatását, egyszersmind hangsúlyozva, hogy sem sztereotip megközelítés, sem nemi egyenlőtlenség nem jellemzi a felsőoktatási intézményt.

Az oktatói interjúk az egyetem három, legkisebb női hallgatói aránnyal jellemzett karán készültek: a Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Karon (BGK), a Kandó Kálmán Villamosmérnöki Karon (KVK) és a Neumann János Informatikai Karon (NIK). A 2010/2011-es tanév őszi félévében az alapképzés nappali tagoza-

² Angolul e területek összességét a *STEM* betűszóval jelölik: *Science, Technology, Engineering & Mathematics*.

³ <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, az adatok lekérésének időpontja: 2015. szeptember 9.

tán a BGK-n 3,7, a KVK-n 2,8, míg a NIK-n 6,2 volt a női hallgatók aránya (Nagy 2014:115). A 2012. januárjában zajlott terepmunka során karonként 5-5 félig strukturált interjú készült oktatókkal. Az interjúk vizsgálat egy tágabb kutatási projekt részét képezte, melynek minden adatfelvétele más és más módszerekkel, és eltérő célpopulációk megkérdezésével arra kereste a választ, hogy mivel magyarázható, illetve hogyan változtatható meg a műszaki és informatikai felsőoktatás iránti alacsony női hallgatói érdeklődés. Ennek érdekében az oktatói interjúk mellett fókuszcsoporthozos interjúk készültek középiskolai, majd egyetemi hallgatókkal, mindezeket pedig egy on-line kérdőíves vizsgálat egészítette ki az Óbudai Egyetem alap- és mesterszakos hallgatói körében (az eredmények összefoglalását lásd: Papp-Keszi 2013, Szekeres-Krolify Intézet 2013).

A *Háttérben* c. könyv – bár külön alfejezetben foglalja össze a fókuszcsoporthozos és kérdőíves vizsgálatok főbb következtetéseit – csak a tanári perspektívát bontja ki annak érdekében, hogy azokat a többé-kevésbé látható szervezeti mechanizmusokat feltárja, amelyek a fiatal nőket a műszaki felsőoktatástól távol tartják. Az empirikus adatok elemzését a szerző többféle elméleti keretbe ágyazza: a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a nemek és technológia viszonyának szociológiai fogalmai éppúgy hasznos fogódzót nyújtanak az oktatók véleményének értelmezésében, mint a szervezetszociológiai paradigmák a nemi rend feltárásában. A könyv ennek megfelelően négy elméleti jellegű és két, az empirikus adatok elemzésének szentelt fejezetből épül fel. Az elméletiek azonban nem csak a fogalmi és paradigmatiszikus keretet vázolják fel, hanem kitérnek azoknak a magyarországi iskolázottsági trendeknek az ismertetésére is, amelyekben a műszaki és informatikai felsőoktatás nemi összetétele elhelyezhető.

Nagy Beáta rögtön a könyv elején kijelöli azokat a gyakorlati-pragmatiszikus kereteket, amelyeken belül kutatását elhelyezi, jelezve, hogy a fiatal nőket a műszaki pályáktól távol tartó szervezeti mechanizmusok feltárásával az esélyegyenlőség szolgálatába kívánja állítani. A nők természettudományokban betöltött szerepét javítani szándékozó nemzetközi és magyarországi kezdeményezések között találjuk az amerikai *MIT*-t, a *Harvey Mudd College*-ot, a *New Jersey Institute of Technology*-t, valamint a holland *Delft Technical University*-t, továbbá olyan civil programokat, mint a németországi „fiúk napját” és „nők napját”, illetve a Magyarországon a Nők a Tudományban Egyesület által 2012 óta szervezett Lányok Napját. A versenyszférában jelenleg – a szerző ismeretei szerint – csak a Preziben működtetnek programot (*Coding Girls*) a tanuló lányok számítástechnikával szembeni érdeklődésének felkeltésére.

A könyv bevezetőjében felsorolt kezdeményezések más és más tényezőket hangsúlyoznak azok közül, amelyek a fiúk és lányok érdeklődését és karrieraspirációit meghatározzák: a kisgyermekkorú játékot, az iskolai oktatást vagy a munkaerőpiacot. Nagy Beáta kutatása ezek közül a felsőoktatási intézményben kialakult nemi rendre összpontosít mint olyan berendezkedésre, amely egyszerre öleli fel az illető szervezetre jellemző hatalmi viszonyokat, valamint a „férfiasság” és „nőiesség” mérvadó definícióit (Nagy 2014:17). Bár a nemi rend és nemi rezsím fogalmi különbségtételt Connell 1996-os művében úgy alkotta meg, hogy az előbbi az egész társadalom, utóbbi pedig annak egyes intézményei leírására szolgáljon, Nagy Beáta – a szervezetszociológia hagyományaihoz igazodva – elemzésben a nemi rend fogalmát használja. Connell a munkahelyi nemi rezsimek 4 dimenzióját különbözteti meg: a munkamegosztást, a hatalmat, az érzelmekeket és viszonyokat, valamint a nemi kultúrát és az azt kifejező szimbolikát (Connell 1996, id. Nagy 2014:18).

Elméleti és fogalmi síkon a szerző a tágabb keretektől kiindulva halad a specifikusabb paradigmatis keretek felé. A műszaki és informatikai pályák nemi összetétele vagy egyensúlytalansága nem tárgyalható a tágabb társadalmi nemi egyenlőtlenségek, és azok múltbeli alakulásának vázolása nélkül. Ez képezi az első fejezet tárgyát. A „nemek forradalma”, bármily felforgatónak is tekintjük az előidézett változások ismeretében, mára megtorpant. A nők társadalmi pozícióinak makroszinten kimutatható javulására számtalan társadalmi és gazdasági tényező hatott: a gazdasági szerkezetváltás, a szolgáltató szektor bővülése, a globalizáció. A női munkaerő rendelkezésre állását olyan, a magánélettel és családformálódással kapcsolatos változások javították, mint a növekvő iskolázottság, a csökkenő gyermekszám, a válások arányának növekedése. A második fejezetben közölt statisztikai trendek szerint magyarországi viszonylatban a 20. század közepétől, különösen egyes oktatási szintek tömegessé válása következtében, jelentősen nőtt a nők iskolázottsága, olyannyira, hogy mind a közép-, mind a felsőfokú végzettség körében többségbe kerültek a nők. Mindezek ellenére, a nemzetközi trendekhez hasonlóan, tartósan bizonyultak a foglalkozási szegregáció nemi mintázatai, csakúgy, mint a bérkülönbségek, az oktatás terén pedig az elnőiesedett végzettségek jelentősen veszítettek értékükből. A „forradalom” befejezetlenségéhez az is hozzájárult, hogy a férfiak életét meghatározó értékek és normák mindeközben nem változtak: a „női életút maszkulinizálódását” nem követte „a férfi életút feminizálódása” (Nagy 2014:34).

Még kevésbé érintették a nemek közeledését előidéző társadalmi változások a műszaki pályákat – ennek ívét és főbb magyarázatait ismerteti a könyv harmadik fejezete. A nők technológiához fűződő, társadalmilag meghatározott viszonyát, illetve a műszaki pályákon betöltött pozícióit a szociológiai kutatások három irányzat keretében vizsgálták. *A nők és a technológia, a nők a technológiában*, valamint *a társadalmi nem és technológia* címkék fémjelzik e három megközelítést. Az első az alulreprezentáltság okainak feltárása mellett a különféle kezdeményezések bemutatását tűzte ki célul. A második irányzatba azok a kutatások sorolhatók, amelyek a nők műszaki pályáról való kiszorulásának tényezőit vizsgálják: ezek közé tartozik a technológia maszkulin definíciója, a nőkre nézve barátságtalan szervezeti körülmények vagy „a mikrohullámú sütő szociológiája”⁴. Végül a társadalmi nem és technológia társadalmi konstrukcióként közelít mindkét fogalomhoz, és arra keresi a választ, hogy maga a technológia miként állítja elő a maszkulinitás kultúráját, és válik maga is annak következményévé. Az egy adott korban és kultúrában érvényes férfiasságesszmény technológiával való összekapcsolódásához fontos adalék a műszaki szakmák professzionalizálódásának bemutatása. A 18. század végén beindult folyamat során a szakma egyszerre vált elitté és erősítette meg maszkulin jellegét, a nemi határokkal párhuzamosan azonban a professzionalizálódás a szakma osztály- és etnikai határait is megerősítette. A műszaki jogosítványok megszerzésének, valamint a szakma gyakorlásának jelentéseit tanulmányozva az olvasónak már majdnem az az érzése támad, mintha mi sem változott volna a nemek és technológia viszonyában az elmúlt száz évben.

Miközben a gyermekkorban, családi és oktatási közegben ható, a nők kirekesztéséhez kisebb-nagyobb mértékben hozzájáruló tényezőkről egyre több empirikus és teoretikus tudást halmoz fel a szociológia, a szervezetek tanulmányozása csak kisebb mértékben és később figyelt fel a szervezeteken belül kialakult nemi pozíciókra és viszonyokra. Érthető módon leginkább ezeknek a vizsgálatoknak a fogalmi apparátusa segítette Nagy

⁴ Ez a fogalom arra mutat rá, hogy a technológia miként használja és reprodukálja a nők hátrányait is megerősítő otthoni/személyes és nyilvános szféra dichotómiáját.

Beátát az általa feltárt empirikus valóság értelmezésében. A szervezetek nemi meghatározottságának⁵ hangsúlyozásában Acker 1990-es műve (id. Nagy 2014) mérföldkő jelentőségű. Mások mellett Acker is egymással párhuzamosan vizsgálja a konkrét szervezeti gyakorlatok és a domináns kulturális képek leírását annak feltárása érdekében, hogy milyen pozíciókat foglalnak el a férfiak és nők, és a köztük levő egyenlőtlenségek hogyan termelődnek újra. A szervezeti kutatásokba a nemi szempontokat is beemelő vizsgálatok közkedvelt témái közé tartoztak a szimbólumok, a nyelvhasználat és ideológia elemzése, a szexualitás, a vezető szerepet betöltő nők kutatása. A szervezetek nemi struktúrájának és kultúrájának egymással párhuzamosan történő feltárása adta Nagy Beáta elemzése számára a legfontosabb fogalmi és elemzési szempontokat; az alábbiakban e kettősség mentén ismertetjük az Óbudai Egyetem három karának nemi rendjét.

A női hallgatók szervezeti struktúráján belül betöltött helyét a *token* angol fogalom írja le legmegfelelőbben Nagy Beáta megfigyelései szerint – érdekes lenne tudni, ez a női oktatókra is érvényes-e. Kanter 1977-es szervezettipológiáját (id. Nagy 2014) a kisebbségi csoport számarányára alapozva állította fel: eszerint a három kar a női diákpopuláció mérete és részesedése alapján az aszimmetrikus kategóriába sorolható (vagyis annak a típusnak felel meg, ahol 15%-nál kisebb a kisebbségi csoport aránya). Ez, Kanter szerint, messzemenően meghatározza a kisebbségi csoport alkupozícióit, kényszereit, a felé megfogalmazott szerepelvárásokat. A kisebbség ekkor jelképpé válik, kiemelt, jól látható pozícióba kerül – és ez sajátosan alakítja a többség elvárásait is. Nagy Beáta szerint éppen ez jellemzi a három műszaki karon tanuló lányok helyzetét is, legalábbis oktatói perspektívából. Erős láthatóságuk egyben fokozott kiszolgáltatottságot is jelent, a testi jellemzők és a nemi sztereotípiák könnyű mozgósítását, egyben azonban jó táptalajt is képeznek a férfi tanárok (és olykor, a tanárok megítélése szerint a fiú kollégák) paternalista, atyáskodó viszonyulásának. A jelkép-pozíció második jellemzője a kontraszt: a kis létszám és a fokozott láthatóság a többséget arra sarkallja, hogy a különbségeket, valamint a többség és kisebbség közötti határvonalakat hangsúlyozzák. Ezek a határvonalak viszont általában a kisebbség tagjainak izolálódásához vezetnek. Végül, a jelképes kisebbségi csoport szervezeten belüli pozíciójának harmadik jellemzője az asszimiláció, mely igazodási kényszert jelent a többség által kialakított és érvényesített képekhez és elvárásokhoz. Ez egyrészt például a nőkre vonatkozó sztereotípiáknak való megfelelést jelenti (például, hogy a lányhallgatók jobb szociális készségeiknek köszönhetően „szervezik meg” kollégáik társas életét), másrészt pedig a „fiúsítást”. Ez utóbbi ellentétes az előzővel, gyökerei pedig visszanyúlnak a szakma professzionalizálódásának kezdeteihez: a lányokkal szemben megfogalmazott elvárás az, hogy az erős férfi kultúrához alkalmazkodjanak.

A struktúrával párhuzamosan Nagy Beáta a három karra jellemző – oktatói perspektívából kibontható – szervezeti nemi kultúrát is feltárta. Ebben a vállalkozásában leginkább Brigitte Liebig megközelítése és tipológiája, kisebb mértékben pedig Gherardi fogalmi apparátusa volt segítségére. Liebig svájci vállalatoknál végzett vizsgálatában négy szervezeti nemi kultúra-típust különített el egy hármas szempontrendszer alapján. E szempontok vagy dimenziók a következők voltak: a nemek közötti viszonyrendszer a vállalaton belül, a vállalati és a külső társadalmi nemi rend közötti kapcsolat megítélése, valamint a szervezeti esélyegyenlőségi politikákhoz való viszonyulások rendszere. Ezek alapján írja le a férfias tradicionalizmus, a vállalati kollektívizmus, a normatív individualizmus, valamint a pragmatikus utilitarizmus típusait (Liebig 2007, id. Nagy 2014:102–104). Gherardi

5 A magyarul íróknak nincsen feltétlenül könnyű dolga az angolban meghonosodott „gendered” jelző átültetésekor, e sorok írójának legalábbis még nem sikerült egyszerre releváns és érthető fogalomhasználatot kialakítania.

hivatkozott vizsgálata olasz műszaki vállalkozások körében készült, célja pedig az volt, hogy a női belépők férfi-többség általi fogadtatása szerint sorolja típusokba a cégeket. A kialakult tipológia címkéi igencsak beszédesek: Gherardi mind a „barátságos”, mind pedig az „ellenséges fogadtatásnak” három-három ideáltípusát írta le; ezek a következők: a vendég, a vakációzó, a jövevény, valamint a marginális, a kígyó a fűben és a betolakodó (Gherardi 1996, id. Nagy 2014:96–99).

Az Óbudai Egyetem három vizsgált karán feltárt nemi kultúra leginkább a vállalati kollektívizmus ideáltípusának elemeivel írható le, a (többször) férfioktatók pedig egyszerre viszonyulnak a női hallgatókhoz „vendégként”, „marginális” és „vakációzó” személyekként. Liebig azokat a szervezeteket illetve a vállalati kollektívizmus címkével, amelyekben a nemek közötti viszonyt a detematizált homogenitás fogalmával lehet a legjobban leírni, ahol a szervezeten belüli és a tágabb társadalomra jellemző nemi rendet különbözőnek tekintették, és ahol ennek megfelelően a szervezeti nemi egyenlőséget sem látták indokoltnak sajátos programokkal ösztönözni.

A detematizált homogenitás perspektívája azt jelenti, a szervezet tagjai nem érzékelik a pozícióik közötti különbséget, nem érzékelnek nemi egyenlőtlenséget. A megkérdezett oktatók diákjaik – lányok és fiúk – teljesítményét egyrészt meritokratikusan értékelték, másrészt pedig rendre a nemi sztereotípiák szemüvegén keresztül értelmezték azokat. A „lányos” és „fiús” motivációkat, tanulási stílusokat és teljesítményeket lényegében a nők és férfiak biológiai vagy szocializációs eredetűnek tekintett „jellemébe” ágyazták bele. A férfiúi szertelenség, szétszórtság szerencsésen társul éles ésszel, jó térlátással és kreativitással, a lányokat azonban rendre kisegíti szorgalmuk és kitartásuk. Ha van is különbség köztük, ez a tanári vélemények szerint nem a hierarchia, hanem sokkal inkább a komplementaritás terminusaival írható le. A fiúk és lányok nem csak a tanulásban – és az ahhoz való eltérő viszonyulásban – egészítik ki egymást, hanem az egyetemi élet más terepein is: a lányoknak tulajdonított jó szociális készségek vagy a „puhább”, tudománytörténeti jellegű kérdések iránti érdeklődésük sajátos és fontos színfolt a karok életében.

Egyenlőtlenség csak az egyetem falain kívül van. A megkérdezett oktatók véleménye szerint a női hallgatók alulreprezentáltsága a műszaki felsőoktatásban a természet rendje, annak egyszerre vannak evolúciós, biológiai és társadalmi okai, de további magyarázó tényezők a karrierutak nemi egyenlőtlensége vagy a család-alapítás során kialakuló munkamegosztás. Ezek azonban túlmutatnak az egyetemi karok szervezeti keretein, így megoldásuk sem lehet annak feladata. A tanárok körében feltárt viszonyulások döntően liberálisak, a pályaválasztástól a szakmai pálya alakításáig az egyén feladata és kompetenciájának függvénye a maguk javára alakítani a lehetőségek rendszerét.

Nagy Beáta kutatásának egyik kiindulópontja az olykor kifulladásra látszó nemek forradalma, a könyv pedig fontos és adatgazdag elemzése azoknak a társadalmi jelenségeknek és gyakorlatoknak, amelyekre csak kevésbé hatott a nemek egyenlőségének ideája. A könyv erőssége a többféle elméleti és fogalmi keretbe ágyazott elemzés, az empiriára való aprólékos odafigyelés és a komolyan vett induktív módszertani szemlélet. Remélhetőleg a közeljövőben tovább bővülnek empirikus ismereteink a többi olyan szervezet – iskolák, vállalatok – működéséről és nemi rendjéről, amelyek a nők műszaki, természet- és informatikai tudományokban való alulreprezentáltságát meghatározzák.

HIVATKOZÁSOK

- Geambaşu R. – Patakfalvi-Czirják Á. – Megyesi G. B. – Kardon B. (2013) *Thirst for science? Social conceptions of the research activity, the factor influencing career choices and the social impacts of Researchers' Nights*. Budapest: Hétfa Research Institute – RCISD.
- Papp G. – Keszi R. (2013) A műszaki felsőoktatás a nemek tükrében – különbségek a pályaválasztás és az egyetemi tapasztalatok területén. Zárótanulmány. In Szekeres V. – Krolify Intézet (szerk.) *„Ti ezt tényleg komolyan gondoltátok?” Nők és a műszaki felsőoktatás*. Budapest: Óbudai Egyetem, 214–314.
- Szekeres V. – Krolify Intézet (szerk.) *„Ti ezt tényleg komolyan gondoltátok?” Nők és a műszaki felsőoktatás*. Budapest: Óbudai Egyetem.